

שלמה נאוארו: מחברו שלמעשה נורא מרבי יוסף דילה ריינה?

מאת

מאיר בניהו

מוקדש לזכרו של גרשם שלום, נגידה שלחכמת ישראל
ואביר החוקרים, שזירוני זירוז אחר זירוז להשלים
המחקר על ר' יוסף דילה ריינה שהחל בו ופתח לנו את
שערו.

שלמה נאוארו, חכם איטלקי שהתיישב בירושלים ויצא בשליחותה, ידוע בעיקר כמהדיר 'מעשה נורא מרבי יוסף דילה ריינה', שהוא מן הסיפורים המפורסמים בספרותנו.¹ בת-קול בוקעת ממנו לאשר התרחש בלב האומה בדור גירוש ספרד, לפניו ולאחריו, והשימוש בקבלה מעשית לצורך החשת הקץ. כדי לשוות לסיפור הוד קדומים וכדי שתהא השפעה נודעת לו על הקורא, תלה אותו המהדיר באחר, הקדים זמן חיבורו ונתנו עניין לצפת, ואמר כי מצאו ב'קונטרס ישן נושן ומעושן... בגנזי הספרים אשר בצפת תוב"ב מכתבת יד ה"ר יהודה מאיר ז"ל תלמידו של ר' יוסף דילה ריינה כי שם היה עמו בשעת מעשה'.² גרשם שלום חקר מוצאיו ומובאיו שלמעשה,³ והעלה שאינו אלא עיבוד דמיוני של ידיעות על פעולות ר' יוסף דילה ריינה, אשר חי בדור הגירוש בספרד, והמחבר האמיתי אינו אלא שלמה נאוארו עצמו. אף הוא סיכם את הידיעות על תולדותיו על-פי ספרו הביוגרפי, שנותר בכתוב-יד. ספר זה היה בידי יוהנס פסטריציוס. הביבליוגראף יוליוס ברטולוצ'י ראהו בידו ועל-פיו כתב את תולדותיו בספרו 'קרית-ספר' בערך Prospero Ruggeri. חיבור זה היה בשנת 1844 בספריית המוסד להפצת האמונה ברומא (הואתיקאן) עם שאר חיבורים של שלמה נאוארו, שחיברם אחרי שהשתמד (25 ביוני 1664), אך היום לא ניתן למוצאם או לעיין בהם.⁴ והנה נקרתה לידי תעודה רבת-עניין לתולדותיו, בייחוד מתקופת השתמדותו.

¹ עיין: מ' בניהו, 'מעשה נורא מרבי יוסף דילה ריינה', ארשת ה (תשל"ב), עמ' 170–188.

² ספור דברים, קושטא תפ"ח, דף כח, ב, והוא מועתק מספר דברי יוסף לר' יוסף סמברי.

³ ג' שלום, 'למעשה ר' יוסף דילה ריינה', בתוך: *Studies in Jewish Religion... Presented to Alexander*

קת-קא. Altmann, Alabama 1977, pp.

⁴ שלום, שם, עמ' קה, קח.

אמרתי לבוא אחרי גרשם שלום כיהודה ועוד לקרא ולענות גם אני חלקי.
משפחת נאוארו בגלגולה האיטלקי, דומה שמוצאה מפירארה ומשם נפוצה לויניציאה ולקסאלי. יוסף נאוארו ובנו אליעזר נזכרים בתשובות 'מתנות באדם' כמה פעמים ובאחת מהן מפורשת השנה שמ"ו.⁵ ר' יהודה אריה ממדינה כותב, שבשנת שנ"ב, בהיותו מתגורר במונטאניאנה, בא אליו 'השטן' כ"מ שלמה נאוארו ספרדי מפירארה' ואמר לו שבא לגור בעיר הזאת 'ולהשתתף עמי בסחורה' וסופו שרימהו.⁶ בן משפחה אחר, שגם שמו היה שלמה, חי בויניציאה. הוא נפטר בי"ח בשבט תי"ז ור' משה זכות חיבר את נוסח המצבה שעל קברו.⁷

אביו של שלמה נאוארו מחבר ה'מעשה' היה ר' משה מקסאלי מונפיראטו. ואכן 'הנעלה כמ' משה נאוארה' נזכר בפנקס קהילת קסאלי מונפיראטו, באדר שפ"א נבחר לאחד משישה מפקחים 'לחקור בטיב לימוד נערי ת"ת מדי שבת בשבתו ולראות אם יעשו פרי בלימודים וישגיחו ויפקחו עליהם ועל קביעות לימודם'.⁸ כל אחד ואחד שימש חודש אחד, ונפל הגורל על משה נאוארו לשמש בחודש אלול.

בנו שלמה העיד על עצמו שנולד בכ"ד בטבת שס"ו (1606). הוא נשא אשה וממנה נולדו לו עשרה בנים; תשעה מהם שכל מלבד בת אחת ושמה חוה. הוא נשא אשה שנייה, דוניא, ולא הוברר אם מתה עליו הראשונה או שגירשה. בשנת 1630 צרו הספרדים על העיר ונאוארו שם פעמיים לארץ-ישראל. בדרכו עשה בויניציאה. שמונה חודשים למד שם תורה וחכמי 'הישיבה הכללית' בויניציאה — רוצה לומר: ר' שמחה לוצאטו וחבריו — הסמיכוהו לרבנות. עלה עם אשתו ובתו לירושלים, כנראה בשנת שצ"א. יש להניח, שלמודי הקבלה קנה בירושלים ועלו בידו, עד שר' יעקב ששפורטש כתב עליו, אחרי שהשתמד, 'שהיה חכם ומקובל וחסיד'.

אפשר שלא שלמה נאוארו ובניו בלבד עלו לארץ-ישראל. באותם ימים נמצא שם חכם אחר מבני משפחה זו, ר' חיים נאוארו, אלא שלא נודע אם מאיטליה היה. בשנת ת"ז או

⁵ שו"ת מתנות באדם, כתביד בגני בית המדרש לרבנים בניו-יורק, מס' Rab. 1355, סי' קא, דף 99א. ועיין סי' קכח, דף 123א; סי' רג, דף 215א; סי' שד, דף 382א. — אליעזר בן יוסף נאוארו נשא לאשה את בתו של אליעזר מפירארה בשנת שצ"ב: פנקס הישיבה הכללית בויניציאה, כתביד ביהמ"ל 4015, דף 10ב. בתקופתו של שלמה נאוארו היה בויניציאה יצחק נאוארו, בן אחותו של שמואל בן דוד נחמיאש, שהשתמד ונקרא ג'וליו מורוסיני. בשנת ת"ג ברח עם דודו לשאלוניקי. ראה: מ' בניהו, היחסים שבין יהודי יוון ליהודי איטליה, ירושלים תש"ס, עמ' 301.

⁶ ר' יהודה אריה ממדינה, חיי יהודה, קיוב תרע"ב, עמ' 25.

⁷ כתביד עץ חיים באמסטרדם, סי' 3 (ס' 3490), דף עא ע"א. אף הוא חיבר שיר לחתונת אברהם בן יעקב ודניאל נאוארו (שם סג, א). דניאל נאוארו נפטר בשנת ת"כ (שם עכ, ד), ואפשר שאביו הוא 'איש אמונים כה"ר יעקב נבארו', הנזכר באגרתו של ר' שמואל אבוהב לר' עזריה פיגו משנת ת"א. עיין: מ' בניהו, 'ידיעות על הדפסת ספרים והפצתם באיטליה', סיני לד (תשי"ד), עמ' קכב.

⁸ ש' אסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל, ב, תל-אביב תרצ"א, עמ' קכח.

לפניה יצא בשליחות ונשבה בידי גייסותיה של מאלטה.⁹

שלמה נאוארו יצא אף הוא בשליחות ולא פעם אחת. בשנת ת"ב נמצא במנטובה. משעברו דין־ודברים בין ר' שלמה פורמיג'ני וקהילת מנטובה נתמנו שלושה בוררים: ר' יצחק ב"ר מרדכי חזק, הרב המקובל הנודע ר' אליעזר נחמן פואה מריג'יו ור' שלמה בן משה נווארה.¹⁰ רגליים לדבר שהשלישי הוא ר' שלמה נאוארו. על שליחות אחרת שלו, כנראה עם ר' אלישע־חיים אשכנזי, אביו של נתן העזתי, אנו שומעים מפי ר' יעקב ששפורטש, שבהיות ר' אלישע־חיים בסאלי נתאכסן אצלו. ואלה דבריו:¹¹

ושלחתיו לעיר ארג'יל... ונתעכב שם בארג'יל וחזר לכאן לאמשטרדם והאמבורגו, והפסיד כל ממון השליחות ביען שחברו שלמה נאבארו, שהיה חכם ומקובל וחסיד בבואו לעיר ריג'ו באיטאליא, שם חשק גויה אחת ונשאה והמיר דתו י"ש. וזה כה"ר אלישע לאחר טלטולו בכאן [המבורג] הלך לו דרך אשכנז ופולין עד הגיעו לליוורנו, בשנת השמועות על נבואות בנו.

שליחותו של ר' אלישע־חיים היתה בשנת תי"ט בערך.¹² הוא עשה במארוקן ובאלג'יריה ומשם עבר לערי פראנקיה. שלמה נאוארו נלווה עמו, ספק בכל שליחותו ספק באירופה המערבית סמוך לפני שנת תכ"ד, והנחה זו מסתברת יותר, שכן לא נאמר עליו שהיה גם במארוקן.

דברי ר' יעקב ששפורטש, שר' אלישע־חיים 'הפסיד כל ממון השליחות' שקיבץ בגלל השתמדותו של חברו לשליחות, סתומים הם וחתומים. יכול אתה להבין, שכספי השליחות של קהילות איטליה לא ניתנו לו בגלל חטאו של חברו, אבל מה היה על כספי השליחות שקיבל בצפון־אפריקה, בהמבורג ובאמשטרדם? כלום נצרך להוציא כספים אלה כדי להשיב את נאוארו למקורו? ושמה היו כל הכספים בידי נאוארו והוא לקחם לעצמו? מדברי ששפורטש אנו למדים, שבעודו בשליחותו המיר נאוארו דתו והסיבה לכך היתה ש'חשק גויה אחת', לעומת זאת אומר נאוארו, שלא המיר אלא אחרי שחזה חזיונות והרהר כמה הרהורים, עד שגמר בלבו לקבל עליו דת הנצרות, וכיום 25 ביוני 1664 נטבל בריג'יו. אשתו עמדה ביהדותה אבל לא זמן רב. שישה שבועות אחריו, ביום 6 באוגוסט, התנצרה גם היא ובהיותם בנוצרייתם נולד להם בן.

⁹ מ' בניהו, 'אגרות ר' שמואל אבוהב לחכמי א"י שנישבו במאלטה ובמסינה', ספר זכרון לשלמה ס' מאיר, ירושלים תשט"ז, עמ' 25.

¹⁰ ש' סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, ב. ירושלים תשכ"ה, עמ' 419.

¹¹ ר' יעקב ששפורטש, ציצת נובל צבי השלם (מהדורת י' תשבי), ירושלים תשי"ד, עמ' 136.

¹² ודבריו של א' יערי (שלוחי ארץ־ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 281), שאלישע־חיים יצא בשליחות עדת האשכנזים בירושלים עם שלמה נאוארו בשנת ת"י לערך וכי נאוארו המיר דתו בשנת תי"ד, טעונים אפוא תיקון; ולא מצאנו שהיה שלוח ק"ק אשכנזים.

הרהורים וחלומות שקדמו להתנצרות רווחו בפייהם של רבים מן המומרים באיטליה, וחיבוריהם של משומדים אלה מלאים דברים על הרוח שנתגלתה להם וציוותה להם, או הנחתה אותם, לקבל עליהם את דת הנצרות. כל זה להצדיק את מעשה ההמרה ולתת לו הילה של התגלות ונבואה. בדין שואל שלום: 'האם שיקר נאוארו בסיפורו, או האם השמועות שהגיעו אל ששפורטש לא היו אלא לזות־שפתיים להבאיש את ריחו של המומר?'¹³ ומשיב ש'אין לעת עתה חומר מספיק ונאמן כדי להכריע בדבר'.

והנה מקור מפורש ונאמן מצוי עתה בידינו, באוסף סדרי גיטין מסידורו של ר' אברהם יוסף שלמה גראציאני (אי"ש ג"ר) ממודינה. הללו כלולים בקובץ תשובות ואגרות בכתוב־יד, באוסף קויפמן בבודאפסט, סי' 151 (חלק ב, עמ' 487). בכלל הגיטין נמצא נוסח הגט, שנתן המשומד לאשתו, ותיאור כל המעשה לפרטיו מפי חכם נודע זה, חובב ההיסטוריה. הכתיבה קשה מאוד לקריאה ולא יכולתי להעתיק דבריו אלא בהשתדלות מרובה. אי"ש ג"ר ראה את הגט בידי המגורשת, בבואה למודינה, ומפיה שמע על המעמד ומה שהתרחש לפניו ובשעת המעשה. לפנינו אפוא תעודה יחידה במינה, ועל־פיה יכולים אנו להשלים את הידיעות על פרשה זו ולהעמידן על אמיתותן ההיסטורית.

נמצאים אנו למדים, לא זו בלבד שכל שכתב המומר על אשתו הם דברי שקר והבאי, אלא שגם שמה אינו נכון ואינו Donina אלא ג'ינטילא (כלומר: חפץ), אם לא נאמר שבארטולוצ'י שיבש את השם. ג'ינטילא היתה אשה חשובה ובכל פעם שזיכירה אי"ש ג"ר יוסיף לה התארים 'הכבודה והחשובה' וכן 'החשובה והמשכלת'. אף היא היתה מקסאלי ושם אביה מהללאל. שם משפחתה נמנע אי"ש ג"ר מלכותבו והשאיר מקום פנוי, אולי מחמת כבודה. היא נשארה נאמנה לדתה ולא יצאה אחרי בעלה מירושלים. היא ביקשה ממנו שישחררנה בגט ולא עלה הדבר בידה אלא כעשר שנים אחרי השתמדותו, משבאה לריג'יו, בשניים באלול תל"ג (14 באוגוסט 1673). יתרה מזאת, ג'ינטילא בוששה במעשיו ולפיכך ביקשה שנתינת הגט לא תהיה בעזרת נשים של בית־הכנסת, כמנהג המקום, אלא בבית־המדרש של ר' ישראל נסים פואה.

בסיפור הדברים כותב אי"ש ג"ר על נאוארו, שהיה 'אהוב אצל מע' הדוכסית ממודוֹנָא ואצל השרים וההגמון והחוקר', כלומר ראש האינקוויזיציה. כלום קדמה קירבה זו להמרתו, והדבר השפיע על מעשיו, או שמא זמנה אחרי המרתו, אולי משנאות לשמש קרדום להכות בו על קודקודם של יהודים? כנראה שם נאוארו מכשולים לפני אשתו כדי לחמוק מלתת לה גט, שהרי כותב אי"ש ג"ר: 'ההגמון והחוקר משם לא נתנו רשות למעלות הרבנים נר"ה הנ"ל לכתוב הגט הנ"ל כתורה שבכתב'. הווי אומר, ששם עצמו רב ופוסק ורצה לכוף את אשתו לקבל גט בנוסח אחר שהוא חיברו. אפשר שזה הטעם לזמן הרב שעבר מעת שהשתמד ועד שגירש את אשתו, ואולי גם משום שסירב לתת לה נדונייתה. כדי לאלצו לתת גט כשר,

¹³ שלום, שם (הערה 3), עמ' קו.

הוצרכה ג'ינטילא לפנות אל 'הדיין מהעיר'. השופט אמר לה: 'שהדין נותן בדינם שיתן המומר הנ"ל הגט לאשתו הנ"ל כדי שתוכל עפ"י דיננו להנשא לאיש אחר, ולתת לה נדונייתה אם אפשר לו'. אותה שעה הוכרח המומר לתת לה גט כשר, כפי שכתבוהו חכמי ריג'ייו.

מסדרי הגט היו גדולי הרבנים בקהילת ריג'ייו, שחכמיה נודעו בחסידותם ויד היתה להם בקבלה. ראש החכמים היה ר' ישראל נסים פואה. מחכמי איטליה שעלו לירושלים היה ר' ישראל פואה, שר' שבתי באר קראו 'גדול הדור'.¹⁴ בשנת תל"ב יצא בשליחות והתעתד להדפיס בליוורנו חיבור שלו שטרם נשלם.¹⁵ כלום נשאר בריג'ייו ועמד שם בראש בית-מדרש? לו ידענו שם אביו של השליח היינו יכולים לזהותו, שהרי שם אביו של החכם מריג'ייו הוא ר' יחיאל מנחם. אמת, שבכל המקורות אין הוא נקרא גם בשם נסים, אבל אפשר ששם זה נוסף לו לעת זקנה. גם אחד החותמים על הגט, ר' ישראל שלמה לינגו, היה מקובל והחליף שאלות ותשובות ואגרות עם הרמ"ז.

אין אנו צריכים לדמיון רב כדי לצייר בדעתנו מעמד זה, שחכמים נודעים יושבים מול משומד, שהיה אף הוא 'חסיד ומקובל', ועתה כפר בכל וניצב מעבר לחומה גבוהה המפרידה בין היהדות והנצרות. אין ספק שקרבתו לאנשי הדת והשררה שבדוכסות מודינה למלמדת על פעולותיו נגד הדת שהוא היה משרתה, נושאה ומלמדה, והפך לשונאה וכיקש לקרקר את חומתה.

כלום עצרו הנוכחים ברוחם ולא נכנסו עמו בוויכוח ולא האריכו עמו בדיבור וכל מגמתם היתה להציל את אשתו מכבלי העיגון, או שמא החליפו ביניהם דברי נימוסין ואולי דברי כיבושין? לאמיתו של דבר, תופעה כזו לא היתה נדירה ביותר בקרב חכמי איטליה, ודומה שר' אברהם יגל גאליקו המפורסם, שהמיר והיה לצנזור, הוסיף בימי שמדותו לכתוב תשובות ולהחליף אגרות עם רבנים וחכמים, שתמכו יתדותיהם ביהדות ובזו לנצרות. ברם אין בידינו דוגמא לרב שהמיר ונתן גט לאשתו, לא כל שכן שאין בידינו תיאור המעשה. עדותו של שלמה נאוארו, שהוכחשה מקצתה, כלום הוכחשה כולה ורשאים אנו אפוא לדנו כבדאי שאין שומעים לו? אמור מעתה, שגם 'הודאתו', שהוא עצמו חיבר את המעשה ברבי יוסף דילה ריינה, שמא אין בה ממש, ואולי היה בפניו נוסח מסוים והוא עיבדו ועשה בו כטוב בעיניו?

¹⁴ ר' שבתי באר, באר עשק, ויניציאה תל"ד, סי' ד, דף יד ע"א.

¹⁵ עיין: יערי, שם (הערה 12), עמ' 291–292; מ' בניהו, 'אגרות ר' שמואל אבוהב ור' משה זכות ובני חוגם בענייני ארץ-ישראל', ירושלים ב/ה (תשט"ו), עמ' קצא.

'טופס נתינת הגט'

טופס נתינת הגט¹⁶ >מהכבודה והחשובה מרת יינטיל"א מעיר קאסא"ל מונפיראטו בת כ"מ מהללאל []¹⁷ שהיתה אשת שלמה נאבארו שנמנה כשהיה ישראל שליח א"י לגבות צדקות ונדבות והיה בן מכ"מ משה ז"ל מקאסא"ל מונפיראטו ואח"כ המיר דתו בעיר ריי"ו ונקרא שמו עכשיו פרוספיר"ו רוג'יא"ירו> אשר כתבו חכמי רבינו ריי"ו נר"ו אשר במדינת מעלת רוממות אדוננו הדוכוס ממודונא יר"ה, ומעלת הרבנים הנ"ל הם כמהר"ר ישראל נסים פואה נר"ו בכ"מ יחיאל מנחם זצ"ל, והר"ר יהודה רבינו בכ"מ יצחק ז"ל, והר"ר יעקב בכ"מ שלמה שנה טובה¹⁸ נ"ע... עדי הגט הנ"ל היו הח"ר שלמה בכמ"ר יעקב גאליקו ז"ל סופר מע' הקק"י מריי"ו לעד הראשון, ולעד השני היה הח"ר ישראל בכ"מ טוביא לינגו נ"ע:

בשני בשבת בשני ימים לירח אלול שנת חמשת אלפים וארבע מאות ושלשים ושלש לבריאת העולם למנין שאנו מנין כאן בריי"ו מתא דיתבא על נהר קרוסטילו ומי בארת אנא שלמה בר משה וכל שום וחניכא דאית לי העומד היום כאן בריי"ו מתא דיתבא על נהר קרוסטילו ומי בארת צביתי ברעות נפשי בדלא אניסנא ושבקית ופטריית ותרוכית יתיכי ליכי אנת אנתתי גיינטילה בת מהללאל וכל שום דאית ליכי דהוית אנתתי מן קדמת דנא וכדן פטריית ושבקית ותרוכית יתיכי ליכי די תיהוין רשאה ושלטאה בנפשיכי למהן להתנסבא לכל גבר דיתיציביין ואנש לא ימחא בדיכי מן יומא דנן ולעלם והרי את מותרת לכל אדם ודן די יהוי ליכי מנאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין כדת משה וישראל

שלמה בכמר יעקב עד
ישראל בן טוביה עד

¹⁶ המוסגר נכתב לאחר זמן.

¹⁷ מקום פנוי לשם המשפחה.

¹⁸ שלמה שנה טובה היה קרובו של ר' שמואל אבוהב. עיין במאמרי הנזכר לעיל בהערה 15, עמ' קסא-קסב, וכן במאמר הנזכר בהערה 7, עמ' קפג.

נתינת הגט הנ"ל מהמומר פרוספיר"ו רוגייאיר"ו הנ"ל, שהיה נקרא שמו כשהיה יהודי שלמה נאבארו בכ"מ משה ז"ל מקאסא"ל מונפיראט"ו, היה ביום שני בשבת פ' שופטים ושוטרים ב' אלול שנת תג"ל לפ"ק ליצירה, ארבעה עשר ימים לחדש אגוסט"ו היא שנת אלף תרע"ג לחשבונם היינו 1673 [ניתן] הגט הנ"ל לחשובה מרת יינטילא מירושלם תוב"ב הנ"ל בעיר ריי"ו.

שיעור הקלף מהגט הנ"ל היה יותר ארכו מרחבו, כפי השעור מהדף חלק שקשרתי אחרי דף הלז, ממש בדמותו בצלמו. [והניח] סופר הגט ריוח וחלק וגליון בראש הגט הנ"ל כדי רוחב גודל ממש, ומכאן ומכאן מן הצדדים הניח ריוח מעט [ושירטט?] הסופר ארבע עשרה שיטות מבחוץ מן הקלף של הגט הנ"ל כמו שעושי' הסופרים בשרטוט הספרי תורה, היינו שנים עשר שיטות בשביל כתיבת הגט ושתי שיטות אחרות בעד חתימת עדי הגט וכל הארבע עשרה שיטות הנ"ל היו מכוונות זו אצל זו, היינו שתי שיטות מחתימת ה' עדים היו כשיעור הרחוב] שיטות מהגט עצמו לא פחות ולא יותר. ועוד שרטט הסופר הנ"ל שתי שיטות ארוכות מעט משני צדין בשורה שבסמוך.

... [נכתב] הגט הנ"ל בבית מדרשו של מהר"ר ישראל נסים פואה נר"ו הנ"ל בעיר ריי"ו, וכמו כן ניתן הגט מיד המומר המגרש אל המגורשת הנ"ל בבית המדרש הנ"ל, יען שלא רצתה המגורשת הנ"ל ללכת לבית הכנסת לעזרת נשים משם לקבלו, כדי שלא יעשו שם כנופייא, מפני הבושה שלה. וכן שמעו מעלת הרבני' לקולה.

[שאלו] מע' החכמים מריי"ו הנ"ל אל המגורשת הנ"ל, שתראה להם כתובתה שהכתיב לה המגרש המומר הנ"ל ושתקדע אותה בעיני בעלה המומר המגרש הנ"ל. וכן עשתה. [בהיות] איך ההגמון והחוקר משם לא נתנו רשות למעלות הרבנים נר"ו הנ"ל לכתוב הגט הנ"ל, כתורה שבכתב, ואולי שהמומר המגרש הנ"ל לקח הרשות מההגמון מריי"ו כתובה שבאל] [בכך, ומפני שהוא אהוב אצל מע' הדוכסית ממודונ"א ואצל השרים וההגמון והחוקר. אבל אמרה אלי מרת יינטילא המגורשת הנ"ל, שמע' הדיין מהעיר הנ"ל אמר [לה?] שהדין נותן בדינם שיתן המומר הנ"ל הגט לאשתו הנ"ל, כדי שתוכל עפ"י דיננו להנשא לאיש אחר (ולתת לה נדונייתה אם אפשר לו לתת נדונייתה). וקבלה הגט הנ"ל המגורשת הנ"ל מיד המומר המגרש הנ"ל בשתי ידיים פתוחות זו אצל זו ממש, ואח"כ הגישה בידיה פתוחות הגט הנ"ל אצל העדים [והראתה?] לי המגורשת הנ"ל את הגט הנ"ל בארץ חלילה, כדי שלא יצטרכו]¹⁹.

[488] ראיתי את הגט מהמומר נאבאר"ו הנ"ל ביד המגורשת שלו, החשובה מרת יינטיל"א, מירושלים תוב"ב הנ"ל, פה מודונא שלא נקרע שתי וערב כמו שאר הגיטין אשר ראינו אותם קרועים בקרע ב"ד כאמור, אלא היה הקלף שלו שלם ותמים כתיקונו מראשו לסופו.

¹⁹ שורה חתוכה בסוף הדף.

[489] זהו שיעור האורך והרוחב של הקלף אשר נכתב בו הגט מרבני עיר ריי"ו נר"ו בב' אלול תג"ל לפ"ק ליצירה בשני בשבת, כדמותו בצלמו, שהיה אורך ורוחב קלף הגט הנ"ל, וניתן מן המומר, הנקרא לעת עתה פרוספירו רויג'יִאִירו, הדר להווה בריי"ו, אל אשתו החשובה והמשכלת מרת יינטילא בת כ"מ מהללאל]²⁰ [מקאסא"ל מונפיראט"ו זצ"ל, אשר באתה מעיר ירושלם עיר הקדש תוב"ב, כדי לקבל מבעלה נאבאר"ו הנ"ל, את הגיט"ו] ! [הנ"ל.

²⁰ ראה הערה 17 לעיל.